

13

Prostorová typologie a zonace Prahy

MARTIN OUŘEDNÍČEK, LUCIE POSPÍŠILOVÁ,
PETRA ŠPAČKOVÁ, JANA TEMELOVÁ, JAKUB NOVÁK

Úvod

Snahou urbánních geografů a sociologů je hodnotit města jako strukturované sociální organismy, které sice tvoří jednotný celek, ale který je složený z mozaik čtvrtí, sousedství a lokalit s navzájem odlišným charakterem. S tímto charakterem, který je do značné míry dán historickým kontextem, urbanismem a funkcí místa, spojujeme typické znaky zde bydlícího i přítomného obyvatelstva. Pokud opomineme lokality bez rezidenční funkce, můžeme považovat bydlení za zásadní třídící znak diferencující městské prostředí. Cílem zonací a typologií měst je vymezit relativně homogenní celky, které lze následně hodnotit jako celky generalizované. K tomu většinou nelze použít oficiální správní členění města, proto se odborníci dlouhodobě snaží najít alternativní metody pro roztrídění čtvrtí nebo sousedství, které by lépe vyhovovalo analytické práci zaměřené na studium sociálně prostorové struktury města. V této kapitole chceme představit několik možností prostorového členění hlavního města Prahy. Pozornost je přitom soustředěna především na využití konceptu koncentrických zón (zonace) a typů bydlení (typologie).

V Praze i jiných městech lze koncentrické zóny považovat za historické slupky rozvoje města a většinou je možné identifikovat delší vývojové etapy s podobným charakterem zástavby, které se zrcadlí v prostorovém uspořádání města. Mnohdy lze na konci takového stavebního rozvoje objevit i určité koncové oblasti rozrůstajícího se města, za kterými je možné vymezit rozsáhlejší plochy s nezastavěným prostorem, nebo nesourodou výstavbu se znaky okraje (periferie). Zóny historického rozvoje města proto od sebe většinou můžeme dobře prostorově oddělit a jejich vymezení se u jednotlivých autorů dosti podobá.

Zatímco zonace slouží spíše k hrubému rozdělení městských čtvrtí, pro jemnější analýzy vnitřní prostorové struktury města je využívána typologie. Typologie se snaží o vymezení podobných částí města na základě jejich funkce, typu zástavby, nebo sociálně ekonomických znaků obyvatelstva. Při sledování vlivu re-

zidenčního prostředí je nejvhodnější vymezovat typy obytné zástavby, protože právě bydlení do značné míry vysvětluje sociální, ekonomické a v některých případech i demografické složení obyvatelstva. Relativně homogenní typy zástavby lze následně mezi sebou porovnat a interpretovat výsledky pro odlišná rezidenční prostředí jako například sídliště, vilové čtvrti nebo činžovní domy.

Následující text má sloužit především jako praktická pomůcka pro studenty a výzkumníky zabývající se Prahou jako vnitřně diferencovaným organismem, kteří chápou význam sociálně ekologických procesů a cítí potřebu interpretovat data s využitím vnitřního členění města. Kromě historického pohledu na funkční dělení města a přístupy k členění Prahy nabízíme především vlastní návrh na zonaci a typologii Prahy s využitím současných jednotek vnitřního uspořádání města. Příspěvek je zaměřen na hodnocení území s převážně rezidenční funkcí, urbanistické obvody bez obyvatelstva nebo s populací do 50 lidí nejsou zahrnuty.

Tradice studia vnitřní diferenciace města

Za nejvýznamnější přínos pro studium města jako vnitřně diferencovaného organiku tvořeného sousedstvími a čtvrtěmi lze považovat práci některých autorů chicagské školy sociální ekologie města. Jejich snaha o deskripci sociálního prostředí města a procesů, které jej mění, vedla k prvnímu rozsáhlejšímu využití sčítacích obvodů (census tracts) i několika typů vnitřního členění města (Bulmer, 1984). Mezi sociology zdejší university vynikl v popisu růstu průmyslového města Ernest W. Burgess, který se vedle studia rodiny, sňatečnosti, sociálních skupin, starých lidí a dalších výzkumných témat zajímal též o sociální dynamiku spojenou s expanzí města. V roce 1925 vyšla v rámci souboru prací editovaných Robertem E. Parkem úvodní stať k výzkumnému projektu *The Growth of the City* (Burgess, 1925). Tato klasická a mnohokrát hodnocená práce zahrnuje vedle modelu koncentrických zón města i další významné myšlenky přispívající k poznání vývoje urbanizačního procesu v průmyslovém městě.

E. W. Burgess v prvé řadě chápal změny sociální organizace ve městě jako přímou součást růstu města a podnět pro další procesy růstu (Burgess, 1925). Velmi dobře popsal dynamiku koncentrační fáze urbanizačního procesu na příkladu kvantitativního nárůstu počtu obyvatel Chicaga a poukázal na změny sociálně prostorové struktury města. V kapitole o expanzi města uvádí, že „procesy expanze města mohou být studovány nejen na příkladu fyzického růstu města a rozvoje obchodu, ale také na příkladu následných změn sociální organizace“ (s. 94). Všechny tyto procesy se snažil postihnout a hodnotit na území města

Chicaga i v rámci širšího regionu, který vymezil zhruba 30–60 minutovou izochronou dostupnosti chicagského centra (přesněji CBD – central business district). Samotnou expanzi města popsal Burgess jako proces, který „třídí, odděluje a nově rozmištuje jednotlivce a skupiny podle bydlení a zaměstnání“ (Burgess, 1925, s. 94). Podnětem pro růst města je především mobilita obyvatelstva, kterou umožňuje stále dokonalejší doprava. Burgess zároveň pozoroval vývojové rozdíly v mobilitě nejen z hlediska migrace obyvatelstva, ale i v neustálém zvyšování počtu kontaktů ve městech (např. telefonních spojení).

Koncentrický model E. W. Burgessse vychází částečně z pozorování prostorové struktury Chicaga a částečně „představuje tendence každého města k radiální expanzi vycházející z centra města“ (Burgess, 1925, s. 92). Základním impulsem pro růst města a utváření nové sociální organizace je migrace (koncentrace obyvatelstva do města). Model zahrnuje charakteristiku pěti soustředných zón s rozdílnými funkcemi v organismu města a s odlišným sociálním složením obyvatelstva. Každá vnitřní zóna se rozpíná na úkor následující vnější zóny (invaze) a její funkce a rezidenti nahrazují původní funkci a obyvatelstvo ve vnější zóně (sukcese). Vnější zóny umístěné dále od středu města jsou obydlené obyvateli s vyšším sociálním statusem, kteří disponují většími příjmy, volí zdravější a relativně nákladnější bydlení a mohou utratit větší množství peněz za dopravu do centra. Jednotlivé vlny imigrantů se nejprve usídlují blízko středu města (např. v národnostních ghettech) a s postupným vylepšováním svého sociálního postavení se dostávají do prestižnějších oblastí města s kvalitnějším fyzickým i sociálním prostředím (filtrace).

V pozdější době byly doplněny ke koncentrickému modelu města ještě další modely prostorové struktury města. K vytříbení názorů na uspořádání sociálně prostorových vzorců města výrazně přispěla především faktorová ekologie, která navázala na analýzu sociálních oblastí (Shevky, Bell, 1955). Při výzkumech sociálních oblastí měst Los Angeles a San Francisco byly identifikovány v sociálním prostředí města tři konstrukce – sociální postavení (ekonomický status), urbanizace⁵¹ (rodinný status) a segregace (etnický status). Za přispění faktorové analýzy bylo prokázáno, že tyto faktory odpovídají vždy jednomu z klasických prostorových modelů města (Murdie, 1969). Socioekonomickej status odpovídá sektorovému modelu města (Hoyt, 1939), rodinný status koncentrickému rozložení (Burgess, 1925) a etnický status lze vysvětlit přetraváváním určitých částí města jako kulturních symbolů daného etnika (Harris, Ullman, 1945, Firey, 1947, Berry, Kasarda, 1977).

⁵¹ Ve faktorových analýzách je často zcela nevhodně nahrazován rodinný status (měřený většinou ukazateli velikosti rodiny a věkové struktury) označením urbanizace, který vypovídá vlastně o vzdálenosti od centra v koncentrickém modelu města.

Druh rezidenčního prostředí je však stále výrazně závislý na vzdálenosti od středu města. To bylo prokázáno mnohokrát i v dalších pracích, které na tomto místě pouze zmiňujeme (Boháč, 1923, Alonso, 1960, Musil, 1960, Sjöberg, 1960). V poslední době stojí za zmínku úvahy o sociálně prostorové struktuře města autorů losangeleské školy, kteří zdůrazňují uplatnění nelokálních sil při formování metropolitních regionů. V článku o postmoderném urbanismu popisují Dear a Flusty působení globálních procesů na lokalizaci funkcí s využitím konceptu keno kapitalismu, tedy vlastně nahodilého umisťování jednotlivých funkcí v prostoru města (Dear, Flusty, 1998). Ačkoliv je nutné tyto úvahy o poklesu významu lokálních podmínek na lokalizaci bydlení i dalších funkcí považovat za relevantní, patří využití koncentrických zón stále k nejhodnějším analytickým možnostem při studiu evropských měst.

Přístupy k analýze vnitřního členění Prahy: historický přehled

Zónováním Prahy se v české literatuře již v minulosti zabývalo mnoho odborníků. První významnou prací je publikace Antonína Boháče (1923), který pro studium populačních poměrů tehdejšího hlavního města na základě výsledků sčítání lidu z roku 1921 rozdělil Prahu do pěti zón odpovídajících vzdálenosti od středu města a době jejich územního (nikoliv administrativního) spojení s vnitřní Prahou. Vnitřní Praha vymezená pěti centrálními katastry, které tvořily Prahu do roku 1883, představuje první zónu. Stejně území je jako střed města vymezováno i ve většině později zpracovaných zonací, v některých studiích je k centru Prahy přiřazován i Vyšehrad, který byl sice k Praze administrativně připojen v roce 1883, ale stavebně s ní souvisí již od středověku. Boháč jako jediný rozdělil oblast dnešního vnitřního města na dvě pásmá; první, které populačně rostlo hlavně po roce 1869 a do něhož spadají obce nejblíže centrální oblasti jako Karlín, Žižkov nebo Smíchov, a druhé pásmo rostoucí po roce 1890 (např. Vršovice, Podolí nebo Dejvice). Tohoto členění využil v německy psané monografii i Lehovec (1944). Autoři pozdějších pražských zonací již propojují obě takto určená pásmá v jedno. Jen některé obce třetího a čtvrtého pásmá dostaly ve 20. letech 20. století městský ráz a srostly s vnitřním městem, většina z nich si ponechala venkovský charakter (Boháč, 1923).

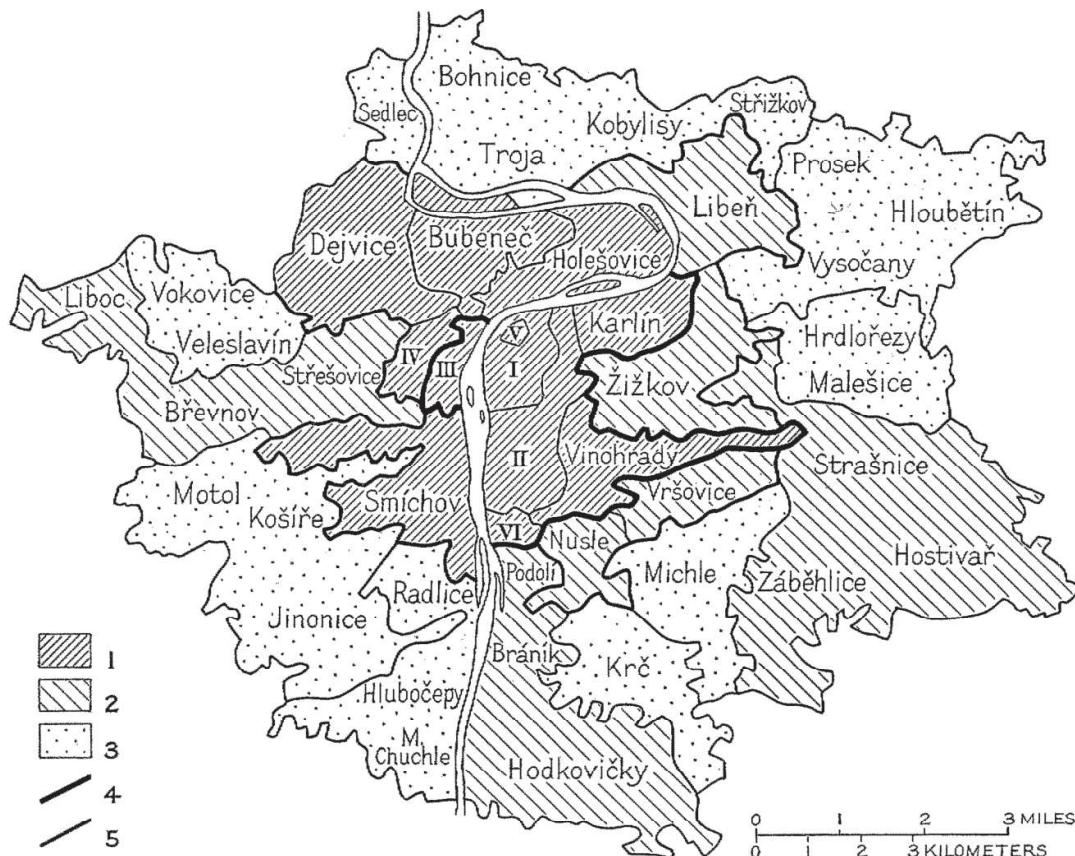
Zajímavá studie Julie Moschelesové (1937), inspirovaná chicagskou školou, rozděluje území Velké Prahy do tří koncentrických zón stanovených podle podílu dětí do 14 let na celkové populaci katastrálního území nebo jejich skupin bez zahrnutí domácího služebnictva a vojska. Centrum s podílem dětí mezi 10,3 a 12,9 % za-

Obrázek

13.1:

Mapa Julie Moschelesové hodnotící sociální status obyvatelstva Velké Prahy na základě výsledků sčítání lidu 1930

Zdroj:
Moschelesová
(1937)

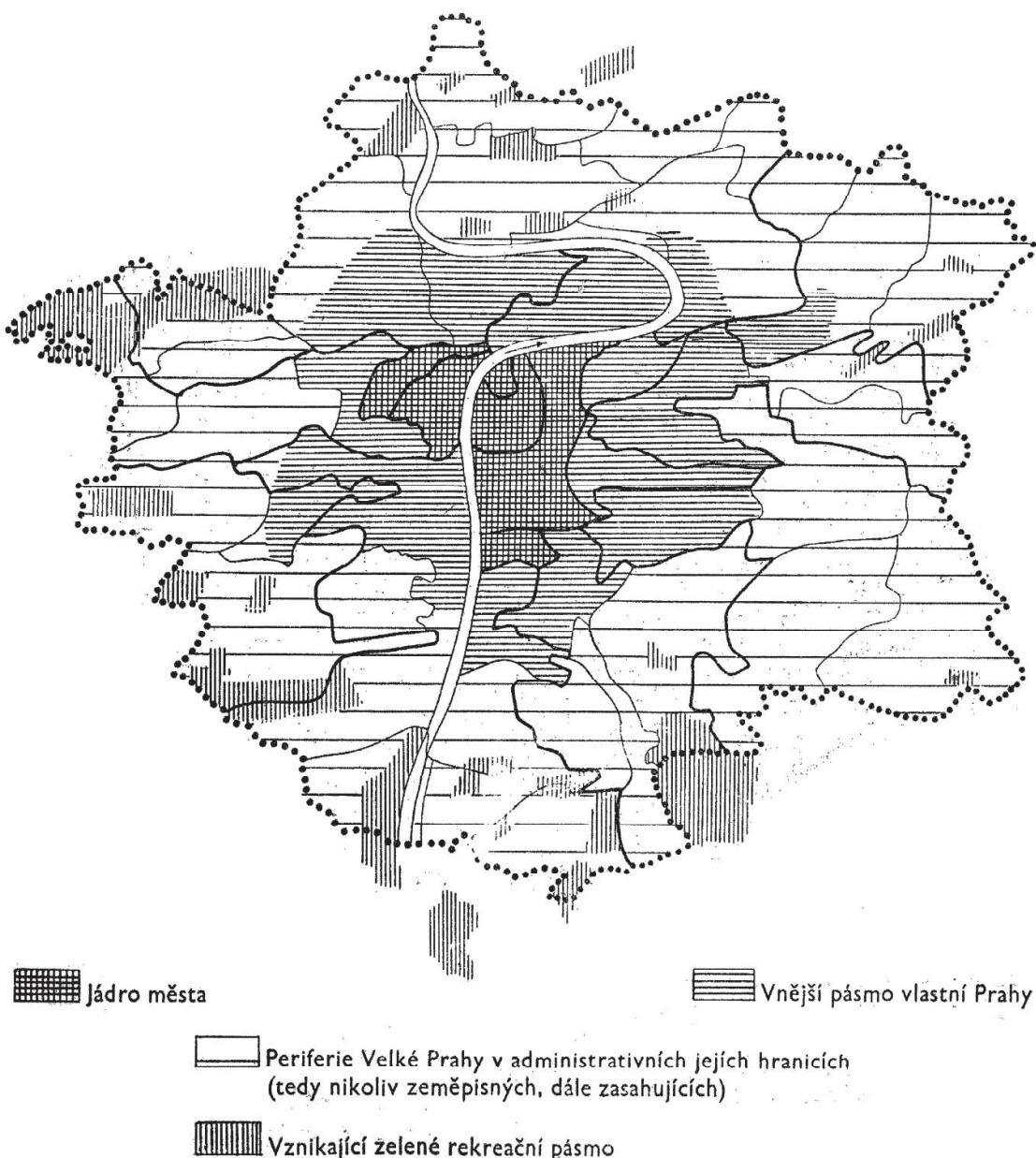

GEOGR. REVIEW, JULY, 1937

FIG. 6—Regions of Greater Prague classified according to social index: 1, strong; 2, weak; 3, extremely weak; 4, limit of demographic center; 5, limit of peripheral belt. Scale approximately 1 : 210,000.

hrnuje kromě pěti pražských historických čtvrtí také Vyšehrad, Vinohrady a Karlín. Do tranzitního pásu, který obklopuje centrální oblast, patří celkem devět katastrů s podílem dětí mezi 14,7 a 17,9 %, a konečně periferní pás má podíl dětí v populaci nejvyšší (20,2 až 23,6 %). Vymezené zóny slouží Moschelesové k hodnocení sociálního statusu obyvatelstva na základě dat ze sčítání lidu 1930 o zaměstnanecké struktuře obyvatelstva (viz obrázek 13.1) a počtu domácího služebnictva.

V roce 1947 zpracoval Jiří Král komplexní studii pražského regionu založenou především na vlastních zkušenostech z pražského prostředí (viz obrázek 13.2). Město rozdělil opět na tři zóny odlišující se od sebe svým celkovým charakterem i strukturou obyvatelstva. Na rozdíl od ostatních autorů však nepoužíval pro svou práci žádná statistická data a jednotlivé zóny stanovil schematicky bez respektu k hranicím administrativních jednotek. Tím pravděpodobně docílil v té době nej-precisnejšího vymezení vzájemně odlišných zón. Přínos Králové práce spočívá hlavně v rozdelení některých katastrů s nejednoznačně stanovitelnou prostorovou strukturou, jako jsou např. Dejvice, Břevnov nebo Libeň, mezi vnitřní město (autor nazývá vnějším pásmem Prahy) a periferii. Kromě geografů a demografů se prostorovou strukturou města a jejím členěním zabývali také odborníci z jiných

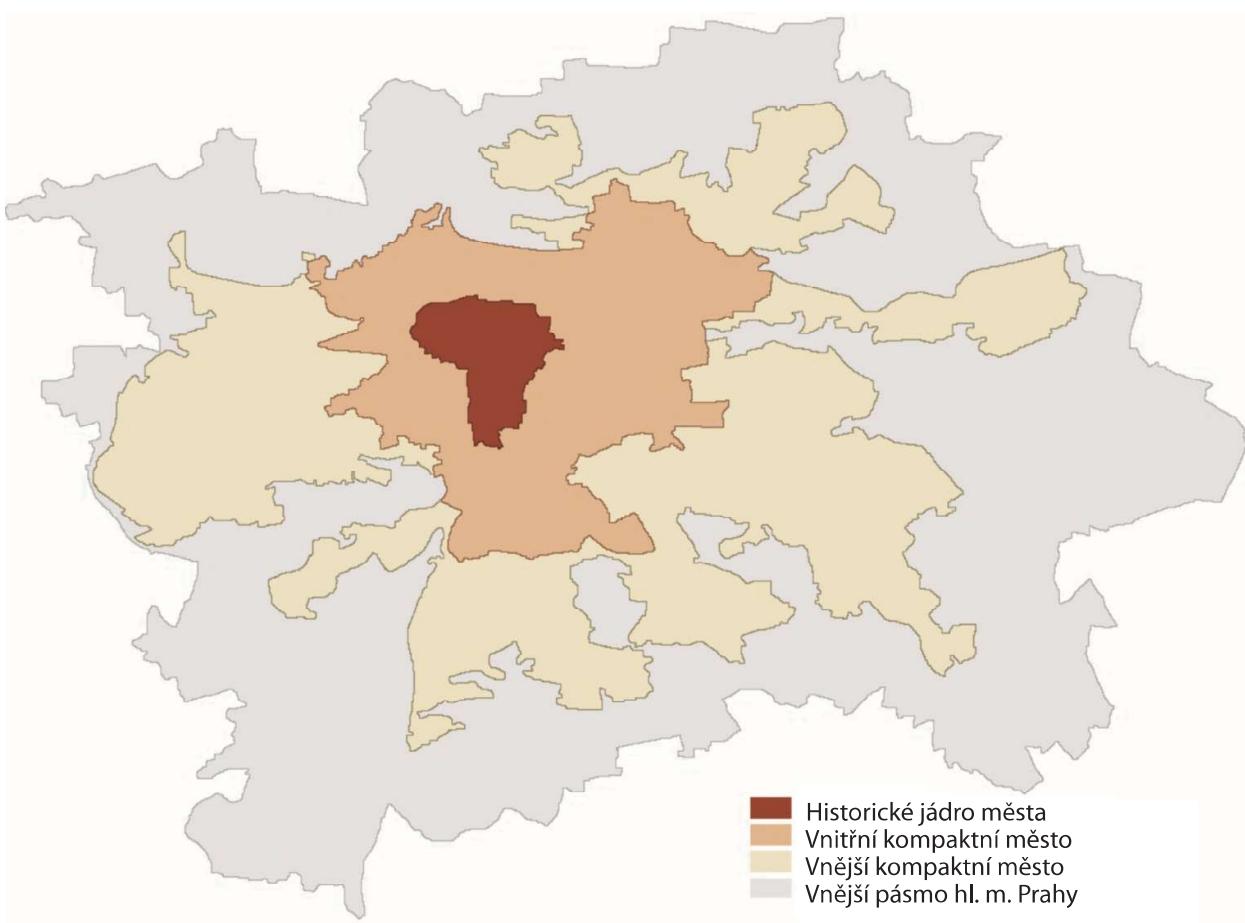
Obrázek
13.2:
 Pásma
 Velké Prahy
 podle
 Jiřího Krále

Zdroj:
 Král (1947)

oborů. Tři zóny vymezili v Praze architekti Říha, Stefan, Vančura (1956). Podle míry zastavěnosti území odlišují zónu historickou, zónu vzniklou v 19. století a v první polovině 20. století a zónu, která se teprve bude významně stavebně rozvíjet. V 60. letech 20. století publikoval sociolog Jiří Musil (1960, 1967) dvě studie, kde pro účely porovnání demografické struktury města mezi roky 1930 a 1950 (resp. 1961) rozdělil město opět na tři soustředné zóny na základě existujícího správního členění Prahy.⁵²

Tři základní zóny vymezuje většina autorů v Praze až do 70. let 20. století. Později již, vzhledem k prostorovému rozrůstání kompaktního města a výstavbě

⁵² V práci bylo podobně jako v článku Moschelesové (1937) využito 45 částí Prahy, které byly vytvořeny jako sloučené oblasti z administrativně spojených katastrálních území.

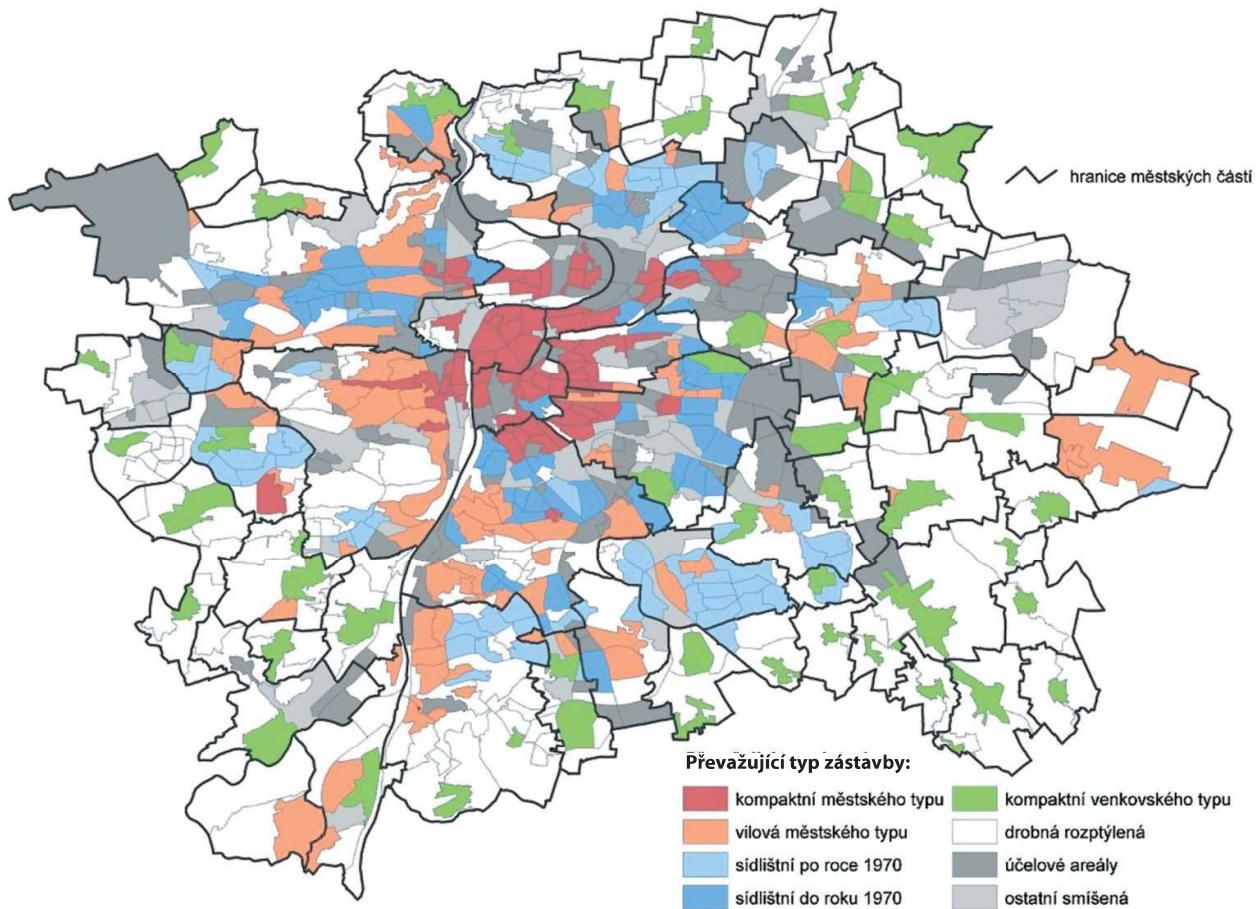
Obrázek 13.3: Zóny na území hlavního města Prahy v Konceptu územního plánu

Zdroj: Koncept územního plánu hlavního města Prahy, 2009

rozsáhlejších sídlištních celků, nemohly tři zóny plně vystihnout základní rysy prostorové struktury Prahy. Proto byla zóna obklopující centrum města rozdělena na vnitřní a vnější město a v současné době rozlišuje většina autorů na území Prahy čtyři zóny (Hrůza, 1983, 1992, Ouředníček, Sýkora, 2002, Ouředníček, Temelová, 2009). Sýkora (2001) upřednostňuje rozdělení na pět tzv. geneticko-morfologických zón, jedná se však spíše o kombinaci zonace a typologie.

V roce 1970 byly poprvé výsledky Sčítání lidu, domů a bytů zpracovány také za základní sídelní jednotky (ve městech urbanistické obvody), což vedlo některé autory k vytvoření typologie na podrobnější územní úrovni. Prvním pokusem o zpracování typologie pražských čtvrtí byla práce Linharta, Raka a Voženílka (1977), kteří rozdělili všechny pražské urbanistické obvody s více než 100 obyvateli do celkem osmi typů území.⁵³ Mnohem obvyklejší bylo ale

⁵³ Autoři vymezili následující typy urbanistických obvodů: historické jádro, vnitřní část města, asanační oblasti, převážně předměstské oblasti s vysokým podílem rodinných domků a vilek, starší vysoce kvalitní vilové soubory, sídliště, bývalé dělnické periferie a příměstské obce. Analýza pracovala pouze s územím předválečné Velké Prahy.

Obrázek 13.4: Typologické členění Prahy podle převažující formy zástavby
Zdroj: ÚRM, 2001

stále využití katastrálních území, jako v případě ekonomicko-geografické typologie Vrány (1975), který na datech ze sčítání lidu 1970 vymezil historické jádro a tři další koncentrické zóny města. Ekologické typy s využitím katastrálních území rozlišil později Petr Matějů (1980). Pro současné vymezení města stanovil koncentrické zóny odpovídající postupnému rozšiřování města Martin Hampl (1982), který rozeznává celkem šest zón na základě kombinace vývojového hodnocení a hodnocení územní intenzity s využitím katastrálních území. Čtyři zóny města, se stejnými názvy jako vymezujeme také v tomto textu, stanovuje Jiří Hrůza (1992). V roce 2001 pak typologii urbanistických obvodů vypracoval Útvar rozvoje hl. města Prahy (ÚRM, 2001) pro potřeby zpracování výsledků Sčítání lidu, domů a bytů 2001 (obrázek 13.4). Celkem bylo vymezeno osm typů urbanistických obvodů a s jejich využitím analyzovány i některé výsledky sčítání lidu v publikacích Českého statistického úřadu za hlavní město Prahu. V současnosti využívá rozdělení Prahy do zón například Koncept územního plánu hlavního města Prahy (2009; viz obrázek 13.3). V dalším textu nabízíme vlastní rozdělení rezidenčních oblastí Prahy do koncentrických zón a do typů zástavby.

Vlastní vymezení zón: logika konstrukce

Na území hlavního města se v současnosti využívají zřejmě desítky různých prostorových členění. Můžeme zmínit například některá častěji využívaná členění v sociální geografii, jako jsou volební obvody, sčítací obvody, správní obvody (státní správa), samosprávné městské části, katastrální území, dopravní okrsky, policejní okrsky, území podle PSČ nebo urbanistické obvody. Pro populační statistiku lze získat data běžně od úrovně 901 základních sídelních jednotek (urbanistických obvodů), 112 katastrálních území (nebo územně technických jednotek) až po 57 městských částí. Každá z těchto jednotek je vhodná pro použití v různých formách prostorových analýz. Při tvorbě koncentrických zón vyházíme primárně z úrovně urbanistických obvodů. Rozdelení území do čtyř zón ale respektuje převážně zařazení celých katastrálních území jako relativně homogenních sídelních celků. Výjimku tvoří pouze některé prostorově oddělené urbanistické obvody katastrů vnějšího města, které byly zařazeny do zóny městské periferie.⁵⁴

V Praze vymezujeme následující čtyři koncentrické zóny: historické jádro města, vnitřní město, vnější město a periferie. Pokud bychom pracovali i s územím za administrativní hranicí města, bývá v analýzách využíván tzv. Pražský městský region (Praha, Praha-východ, Praha-západ) nebo širší území tzv. Pražské-středočeské aglomerace (části dalších okresů vymezené většinou na základě pracovní dojížďky).⁵⁵ Při vymezení koncentrických zón využíváme jako hlavní kritérium historické rozšiřování města a skladebnost na základě katastrálních území, která představovala v minulosti samostatné obce přičleňované k Praze.⁵⁶

Historické jádro města se skládá ze šesti historických čtvrtí (katastrů), které tvořily již ve středověku aglomeraci funkčně propojených pražských měst: Staré Město, Josefov, Nové Město a Vyšehrad na pravém břehu Vltavy, Malá Strana a Hradčany na levém břehu. Obě části města – pravobřežní i levobřežní – mají již od počátku vzniku města odlišné funkce. Snadno lze identifikovat obchodní city na území Starého a Nového Města a koncentrace vládních úřadů na Hradčanech a Malé Straně (viz také Moschelesová, 1937). Obě funkce se z těchto čtvrtí přelévají do svého okolí. Pražské obchodně-administrativní centrum má

⁵⁴ Rozdelení urbanistických obvodů do zón a typů je k dispozici v příloze a na webových stránkách Urbánní a regionální laboratoře.

⁵⁵ Přehled o různém územním vymezení metropolitní oblasti Prahy nabízí Ouředníček (2002, s. 44).

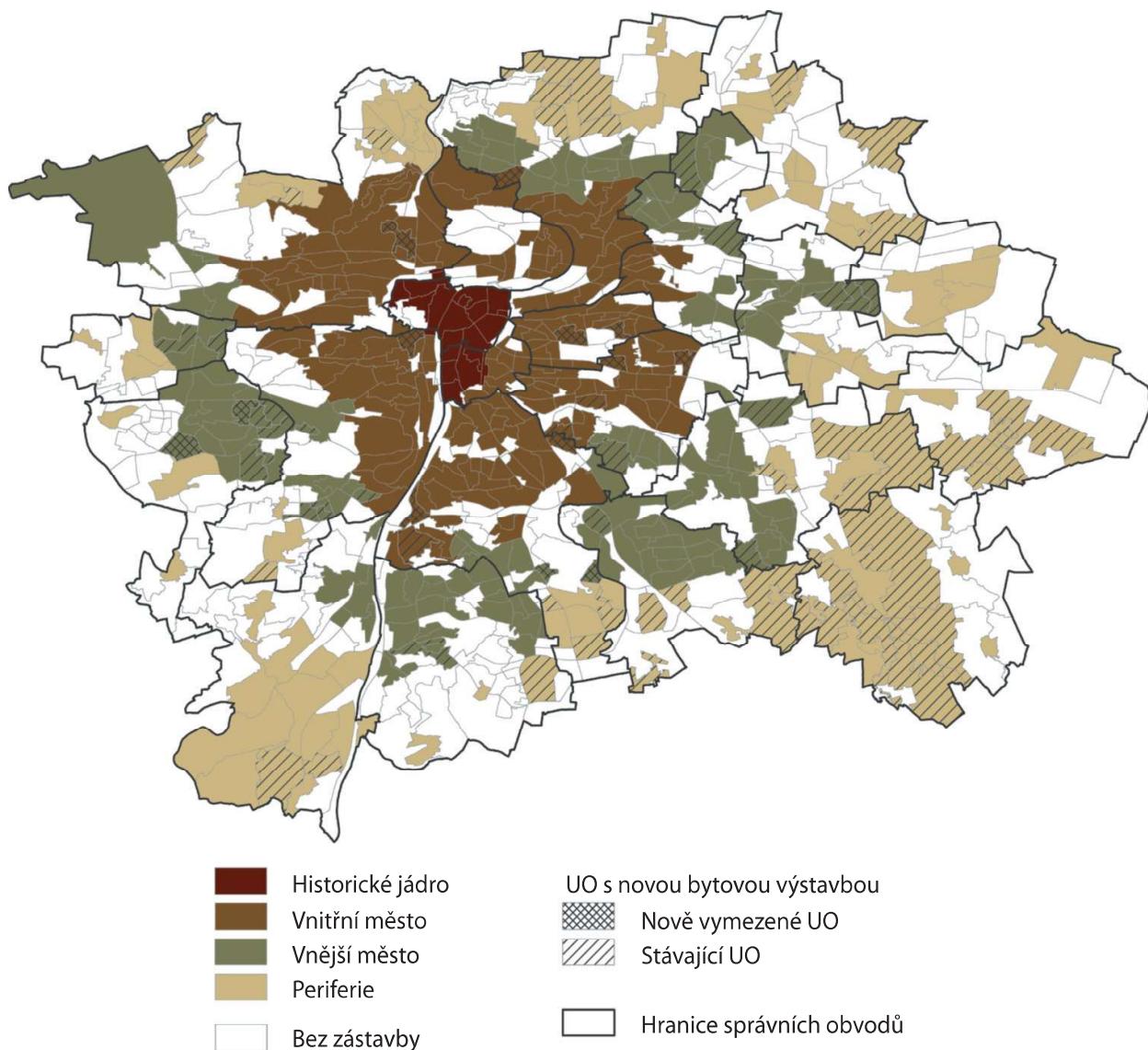
⁵⁶ V některých případech nejsou data za základní sídelní jednotky nebo katastrální území dostupná. S vědomím určité nepřesnosti lze potom využít členění města do koncentrických zón podle 57 městských částí. Tento přístup využívají Ouředníček a Novák (2012) ve druhé kapitole této knihy.

v dnešní době o něco širší vymezení s přesahy např. na Vinohrady nebo do Karlína. Podobně lokalizovaná je v návaznosti na Hrad i řada ambasád a dalších úřadů v Bubenči, Střešovicích nebo Dejvicích. Tyto přesahy vypovídají o neurčitosti nebo prolínání přesných hranic mezi jednotlivými koncentrickými zónami. Na druhou stranu se můžeme právě v případě pražského jádra opřít o historické hranice, které jsou v některých místech zřetelné i ve fyzické oddělenosti jádra a vnitřního města (zbytky hradeb, magistrála, Negrelliho viadukt).

Vnitřní město je z jedné strany ohrazeno čtvrtěmi jádra, vnější hranice lze bezpochyby vymezit několika způsoby. Z historického pohledu lze považovat za vhodný předěl mezi vnitřním a vnějším městem hranice Velké Prahy ustavené zákonem z roku 1920 a platné od roku 1922 do 60. let 20. století. Opodstatnění má i vymezení vnitřního města na základě kompaktní městské zástavby, do které můžeme zařadit bloky činžovních domů včetně nejstarší sídlištní zástavby napojené infrastrukturou na původní osídlení a okrsky vilových čtvrtí. Právě některé vilové čtvrti vystavěné v minulosti zcela na zelené louce můžeme dnes považovat za poslední významnější celky vzniklé v kapitalistickém městě. Spořilov, Hodkovičky nebo Barrandov se nacházejí v těsné blízkosti sídlištní výstavby a hranici mezi vnitřním a vnějším městem – kapitalistickou a socialistickou výstavbou – je vhodné vést právě zde. Vymezení zón však neodpovídá primárně charakteru výstavby, ale spíše uceleným morfologickým celkům, proto se i na území vnitřního města nacházejí téměř všechna sídliště první generace.

Vnější město je tvořeno převážně socialistickou výstavbou. Mezi typické čtvrti můžeme řadit panelová sídliště Jižního, Severního nebo Jihozápadního Města a další rezidenční oblasti přímo nenavazující na zástavbu kapitalistického města. Mnoho územních celků bylo připojeno k Praze při rozsáhlém rozšíření pražských hranic v roce 1968. Vnější hranice této zóny je poměrně dobře rozpoznatelná a představuje ve většině případů předěl mezi městským charakterem bydlení s vysokou hustotou zastavění i zálidnění a krajinou s relativně autonomními venkovskými sídly, které již přímo stavebně nenavazují na sídlištní okrsky.

Periferie města je charakteristická doposud roztríštěnou zástavbou s převážně venkovskou morfolologií nebo relativně samostatnými menšími a středně velkými sídly na hranicích hlavního města. Většina území byla připojena k Praze při posledním podstatnějším rozšíření administrativního vymezení města v roce 1974. Ačkoliv bylo území přičleněno především za účelem další výstavby panelových sídlišť, nebyla většina projektů již realizována. Území si tak do poloviny 90. let 20. století uchovalo relativně venkovský charakter s výrazným zastoupením zemědělské půdy a nezastavěných ploch. S ohledem na řadu nových rezidenčních projektů bývá tato část města někdy označována za tzv. vnitřní suburbánní zónu Prahy.

Obrázek 13.5: Koncentrické zóny Prahy

Vymezení zón je znázorněno na obrázku 13.5, který kromě popisovaných čtyř koncentrických zón podává přehled o urbanistických obvodech s novou výstavbou. Vymezení vychází z databáze Registra sčítacích obvodů a zohledňuje změny do roku 2007. Do mapy byla šrafováním zanesena území s 50 a více obyvateli k roku 2001, ve kterých bylo postaveno alespoň 50 nových domů a zároveň alespoň 10 % domovního fondu po roce 2001. Zcela nově byly zařazeny urbanistické obvody s výhradně novou zástavbou vzniklou po roce 2001 s alespoň 10 novými domy a současně nejméně 40% podílem nové zástavby.⁵⁷ Je zřejmé, že především vlivem nové výstavby se bude počet urbanistických

⁵⁷ V některých urbanistických obvodech již několik domů bylo před rokem 2001, ale celkový počet obyvatel v nich nepřesáhl 50.

obvodů s rezidenční funkcí postupně zvyšovat. Aktuální údaje o vymezení zón i typů jsou k dispozici na webové stránce Urbánní a regionální laboratoře (URRlab, 2012).

Tabulka 13.1: Základní charakteristika zón Prahy v roce 2001

	Rozloha v km ² (2007)	Počet urbanistických obvodů (2007)	Počet obyvatel (2001)	Počet trvale obydlených domů (2001)	Počet trvale obydlených bytů (2001)
Historické jádro	6,86	22	51 431	2 799	22 683
Vnitřní město	79,04	208	534 075	33 417	248 808
Vnější město	81,73	173	474 015	22 698	188 818
Periferie	109,79	110	106 808	22 802	38 628
Praha celkem	496,1	901	1 169 106	82 160	496 940

Zdroj dat: ČSÚ, 2001

Poznámka: V údajích za jednotlivé zóny Prahy jsou zahrnutý pouze urbanistické obvody s 50 a více obyvateli a další s novou výstavbou přidané na základě dat RSO (viz výše v textu).

Typologie urbanistických obvodů

Pro detailnější analýzy rezidenčních oblastí ve městě je vhodné využít relativně homogennější prostorové jednotky sledování. Za nejvhodnější můžeme považovat typy urbanistických obvodů vymezené podle převládajícího typu zástavby. Mezi důležité práce lze v tomto přístupu zařadit článek Linharta, Raka a Voženílka (1977) a typologii Útvaru rozvoje města zpracovanou pro minulé sčítání lidu (ÚRM, 2001). Tyto práce jsou však s ohledem na dynamický rozvoj hlavního města dnes již zastaralé a obsahují rovněž drobné nepřesnosti. Proto považujeme za užitečné vytvoření nové typologie, která je zaměřena především na hodnocení rezidenčních oblastí ve městě. Do analýzy tak vstoupily pouze urbanistické obvody, které měly v roce 2001 více než 50 trvale bydlících obyvatel. Tento soubor byl doplněn na základě Registra sčítacích obvodů o urbanistické obvody s novou výstavbou vzniklou po roce 2001 (podrobněji viz předcházející text). Celkem bylo hodnoceno 513 z 901 urbanistických obvodů.

Typologie kombinuje tři třídící znaky: vzdálenost od středu města, typ zástavby a pro rozdělení tří kategorií sídlišť rovněž období výstavby.⁵⁸ Přehledně jsou kritéria zařazení do jednotlivých typů uvedena v tabulce 13.2. V případě

⁵⁸ Kapitola obsahuje pouze rozdělení do základních typů. Podrobnější členění obsahující například podtypy sídlišť (první až třetí generace) nebo urbanistické obvody s novou zástavbou lze najít na webových stránkách Urbánní a regionální laboratoře (URRlab, 2012).

smíšených typů bylo přihlédnuto k charakteru zástavby na většině území urbanistického obvodu tak, abychom dosáhli typologie pokud možno s menším počtem kategorií. Smíšené typy jsme tudíž nevymezovali, i když by do nich zhruba jedna desetina území patřila. V několika případech tak dochází například k preferenci zařazení území mezi vilové čtvrti nebo čtvrti domků, ačkoli většina obyvatelstva bydlí v panelových domech. Rozhodujícím ukazatelem byl podíl domů, který v případě zástavby rodinnými domy většinou převážil nad počtem bytových domů.⁵⁹ Výsledek typologie je znázorněn na obrázku 13.12, základní charakteristiky typů jsou k dispozici v tabulce 13.3 a v následujícím textu.

Tabulka 13.2: Základní kritéria pro zařazení urbanistických obvodů do typů

Typ zástavby	Kritéria
Historická zástavba jádra	Všechny urbanistické obvody uvnitř historických hradeb, šest historických katastrálních území Staré Město, Josefov, Nové Město, Malá Strana, Hradčany, Vyšehrad
Vilové čtvrti	Převládající zastoupení rodinných domů, větší domy se zahradou především ve vnitřním městě; například Hodkovičky, Hanspaulka, Baba, Ořechovka, části Podolí, Košíř, Vinohrad aj.
Činžovní domy	Převládající zastoupení nájemních bytových domů, především ve vnitřním městě; například Žižkov, Vinohrady, Smíchov, Karlín, části Dejvic, Holešovic aj.
Sídliště	Převládající zastoupení cihlových a panelových bytových domů vzniklých po 2. světové válce; například Jižní Město, Stodůlky, Novodvorská, Invalidovna, Černý Most aj.
Domky v kompaktní zástavbě	Převládající zastoupení rodinných domů, menší dělnické a řadové domky především ve vnějším městě; například Kačerov, starý Chodov, Malá Chuchle, původní jádra obrostlá panelovými sídlišti
Venkovská zástavba	Převládající zastoupení rodinných domů, starší jádra venkovských sídel a nové rezidenční okrsky suburbii; například Točná, Miškovice, Kolovraty, Sobín aj.
Urbanistické obvody s novou výstavbou	Byly vymezeny dvě kategorie: a) výhradně s novou zástavbou po roce 2001 (čtvercový rastr na obrázku 13.12) – alespoň 10 nových domů a zároveň alespoň 40 % domů je nových; b) s významným podílem nové výstavby po roce 2001 (čárkovaný rastr) – alespoň 50 nových budov a zároveň alespoň 10 % domů je nových

⁵⁹ Kromě základního rozdílení podle údajů o domovním fondu byly využity alternativní metody posouzení charakteru zástavby zejména ve sporných případech s vysoce pestrou strukturou zástavby. Dobrým nástrojem pro nás byla například funkce Street view na Google Maps, dále ortofotomapy, letecké snímky a terénní rekognoskace.

Obrázek 13.6:
Historická zástavba
Nového Města
Foto: Martin Ouředníček

Obrázek 13.7: Vilové čtvrti vnitřního města v Hodkovičkách a na Ořechovce
Foto: Martin Ouředníček a David Outrata

Obrázek 13.8: Zhuštěná zástavba vnitřního města na Žižkově a výstavní domy na Vinohradech
Foto: Martin Ouředníček a David Outrata

Obrázek 13.9: Různé generace panelových sídlišť vnějšího města na Pankráci a v Horních Měcholupech

Foto: Martin Ouředníček a David Outrata

Obrázek 13.10:

Domky starého Chodova
jsou vrostlé do okolního sídliště

Foto: Martin Ouředníček

Historická zástavba jádra je charakteristická především nejstarším domovním fondem a vysokým podílem nájemních domů v prestižních lokalitách s vysokou rezidenční atraktivitou. Typ reprezentuje 22 urbanistických obvodů s 22 tisíci obyvateli a překrývá se územně se zónou historického jádra. **Vilové čtvrti** zahrnují 51 urbanistických obvodů především ve vnitřním městě. Často jsou lokalizované ve svazích a vystavěné v meziválečném období a patří mezi nejlepší adresy ve městě. Celkem zde žije asi 40 tisíc obyvatel Prahy. Toto území patří mezi nejstabilnější části města s malou fluktuací obyvatelstva a malým pohybem nemovitostí na realitním trhu. **Činžovní domy** obývá necelých 150 tisíc obyvatel a jsou soustředěny především v zóně vnitřního města. Jednotlivé oblasti mají různorodý charakter fyzického i sociálního prostředí v celkem 110 urbanistických obvodech. Typ činžovních domů tvoří podstatnou část kapitalistického města. **Sídliště** se rozvíjají ve třech koncentrických zónách města, od vnitřního města až po několik sídlišť na periferii. Celkem zde žije 220 tisíc obyvatel na území 142 urbanistických obvodů. Sídliště je možné rozdělit do tří

Obrázek 13.11: Nová zástavba ve vnějším městě (Modřany) a na periferii města (Písnice)
Foto: Jana Temelová a Martin Ouředníček

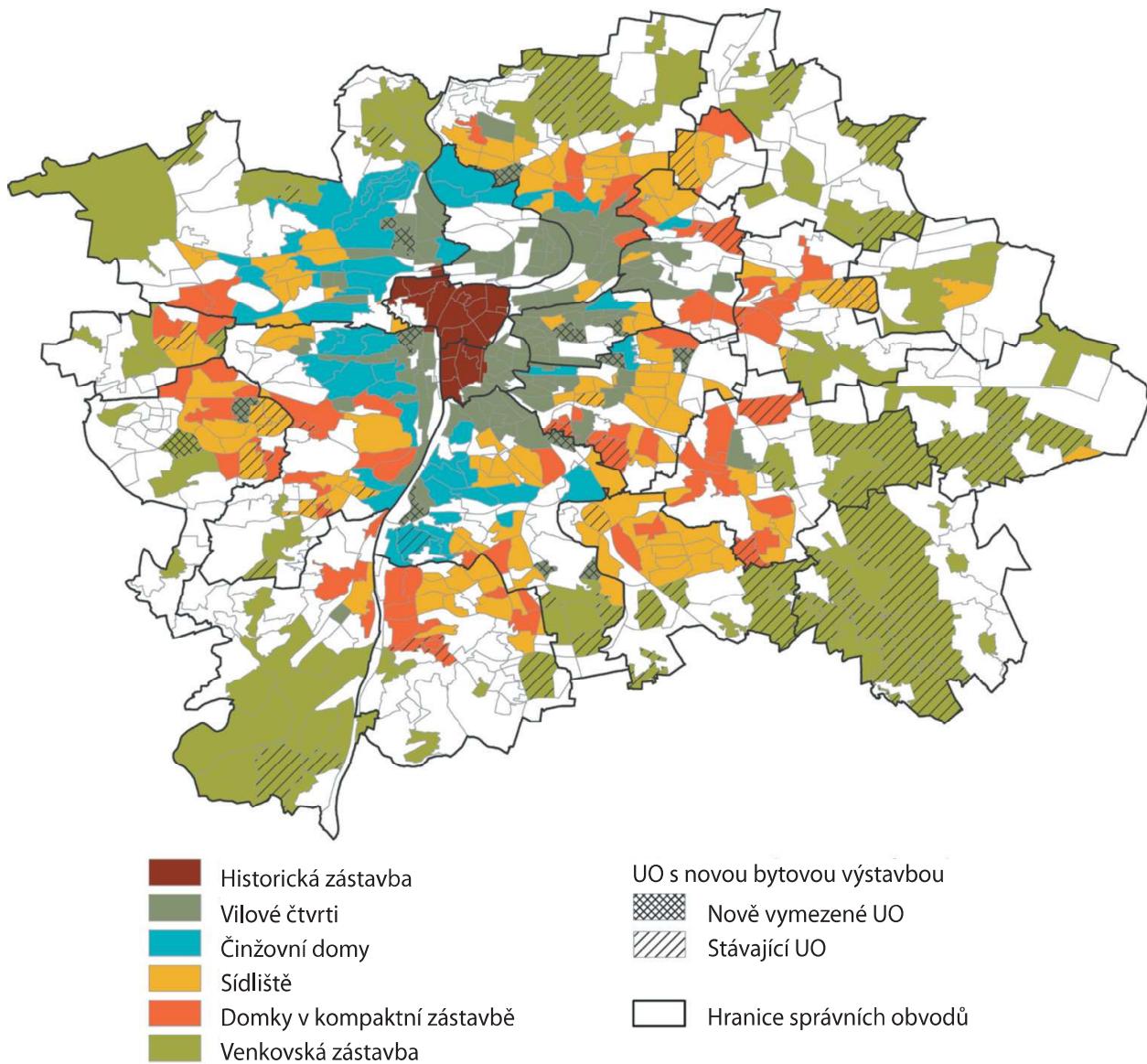
generací podle doby vzniku a technologie výstavby (viz URRlab, 2012). Nejstarší sídliště vznikala v Praze v polovině 50. let 20. století, poslední domy komplexní bytové výstavby pocházejí z roku 1993. **Domky v kompaktní zástavbě** zahrnují jádra starší zástavby obklopená sídlišti a dělnické a řadové domky na okraji vnitřního města. Tento typ zahrnuje 75 urbanistických obvodů s téměř 32 tisíci obyvateli. V některých případech je obtížné určit hranici mezi vilovou zástavbou a domky, protože neexistuje ostré vymezení obou typů. **Venkovská zástavba** zahrnuje rozptýlené osídlení tvořené převážně rodinnými domy za hranicí kompaktního města. Jádra původních vesnic jsou dnes doplňována okrsky nové výstavby rodinných i bytových domů. Celkem zde žilo v roce 2001 asi 40 tisíc obyvatel na území 113 urbanistických obvodů.

Tabulka 13.3: Základní charakteristika typů urbanistických obvodů v Praze v roce 2007

Typ	Rozloha v km ² (2007)	Počet urbanistických obvodů (2007)	Počet obyvatel (2001)	Počet trvale obydlených domů (2001)	Počet trvale obydlených bytů (2001)
Historická zástavba	6,9	22	51 431	2 799	22 683
Vilové čtvrti	28,7	51	93 549	13 490	39 322
Činžovní domy	33,1	110	310 099	12 704	147 403
Sídliště	54,4	142	533 960	15 317	219 790
Domky v kompaktní zástavbě	35,2	75	79 504	14 206	31 742
Venkovská zástavba	119,1	113	104 231	23 200	37 997
Praha celkem	496,1	901	1 169 106	82 160	496 940

Zdroj dat: ČSÚ, 2001

Poznámka: V údajích za jednotlivé zóny Prahy jsou zahrnutý pouze urbanistické obvody s 50 a více obyvateli.

Obrázek 13.12: Typy urbanistických obvodů s rezidenční funkcí v Praze

Vedle jednotlivých typů zástavby byly zvlášť vymezeny urbanistické obvody s významnou novou výstavbou nebo pouze s novou výstavbou. Právě taková území patří mezi oblasti největších změn ve městě a měla by jim být věnována zvláštní pozornost. Tento soubor je však přirozeně velmi proměnlivý a je potřeba jej pravidelně aktualizovat (viz URRLab, 2012).

Závěr

Zařazení jednotlivých území vychází ze zevrubné analýzy statistických dat
284 a z detailní znalosti území jednotlivých urbanistických obvodů v Praze. Většinu

jednotek bylo relativně snadné přiřadit k vymezeným typům a zónám, zejména v případě homogenní rezidenční zástavby. Naproti tomu například urbanistické obvody vnitřního města byly v několika případech těžko zařaditelné do „čistých“ typů. Vnitřní město představuje nejpestřejší území z hlediska typů rezidenčního prostředí: čtvrti nájemních domů, vilové čtvrti, kolonie dělnických domků, cihlová a panelová zástavba. Velká část urbanistických obvodů je zde navíc tvořena směsí dvou nebo více typů bydlení. I když je naše práce založena na kombinaci dostupných metod sledování, není možné předkládanou typologii považovat za jedinou správnou a v čase neměnnou. Jsme si vědomi dalších možností rozdělení některých typů zástavby, nebo naopak možného sloučení některých kategorií i subjektivního hlediska při posouzení charakteru některých jednotek. Z tohoto důvodu považujeme typologii i zonaci za otevřenou pro další zdokonalování a aktualizaci a zároveň za veřejnou pro další využití například k analýzám výsledků sčítání lidu v roce 2011.

PODĚKOVÁNÍ

Kapitola vznikla jako výsledek projektu č. 404/10/0523 „Sociální deprivace v městském prostředí: objektivní a subjektivní dimenze“ Grantové agentury České republiky a Národního programu výzkumu II Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy 2D06012 „Sociálně prostorová diferenciace obyvatelstva a její vliv na kvalitu života ve městech a obcích České republiky“.

LITERATURA

- BERRY, B. J. L., KASARDA, J. D. (1977): *Contemporary Urban Ecology*. Macmillan Publishing, New York.
- BOHÁČ, A. (1923): Hlavní město Praha – studie o obyvatelstvu. SÚS, Praha.
- BULMER, M. (1984): *The Chicago School of Sociology*. University of Chicago Press, Chicago and London.
- BURGESS, E. W. (1925): *The Growth of the City: an Introduction to a Research Project*. In: Park, R. E., Burgess, E. W., McKenzie, R.D. (eds.): *The City*. Chicago, The Chicago University Press, s. 47–62.
- FIREY, W. (1947): *Land Use in Central Boston*. Harvard University Press, Cambridge.
- HAMPL, M. (1982): Vývoj geografické diferenciace Prahy z hlediska obyvatelstva. *Sborník ČGS*, 87, č. 4, s. 251–262.
- HARRIS, C. D., ULLMAN, E. L. (1945): *The Nature of Cities*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* CCXLII, s. 7–17.
- HOYT, H. (1939): *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. US Federal Housing Administration, Washington.
- HRŮZA, J. (1983): Praha – město a územní plán. *Architektura a urbanismus*, 17, č. 3, s. 148–166.
- HRŮZA, J. (1992): *Urban Concept of Prague*. *Sborník ČGS*, 97, č. 2, s. 75–87.

- KOUBEK, J. (1982): Pražská migrace v posledních třiceti letech a její demografické, sociální a ekonomické aspekty. In: Migrace do velkoměst. Acta Demographica V, Praha, Výzkumný ústav sociálně ekonomických informací a Československá demografická společnost při ČSAV, s. 105–152.
- KRÁL, J. (1947): Zeměpisný průvodce Velkou Prahou a její kulturní oblasti. Melantrich, Praha.
- LINHART, J., RAK, V., VOŽENÍLEK, J. (1977): Sociální aspekty ekologické zonace hlavního města Prahy. Sociologický časopis, 13, č. 1, s. 94–115.
- MATĚJŮ, P. (1980): Vývoj sociálně prostorové struktury Prahy v letech 1930–1970 ve světle faktorové analýzy. Sociologický časopis, 16, č. 4, s. 572–591.
- MOSCHELESOVÁ, J. (1937): The Demographic, Social and Economic Regions of Greater Prague: a Contribution to Urban Geography. Geographical Review, 27, č. 3, s. 413–430.
- MURDIE, R. A. (1969): The Factorial Ecology of Toronto. Research Paper No. 116. University of Chicago. Chicago.
- MUSIL, J. (1960): Vývoj demografické struktury Prahy. Demografie, 2, č. 2, s. 234–249.
- MUSIL, J. (1968): The Development of Prague's Ecological Structure. In: Pahl, R. E. (ed.): Readings in Urban Sociology. Pergamon Press, Oxford, s. 232–259
- OUŘEDNÍČEK, M., NOVÁK, J. (2012): Populační vývoj Prahy a jejího zázemí v transformačním období. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): Sociální proměny pražských čtvrtí. Academia, Praha, s. 25.
- OUŘEDNÍČEK, M., SÝKORA, L. (2002): Současné změny v rozmístění obyvatelstva a v sociálně prostorové struktuře Prahy. Demografie, 44, č. 4, s. 270–272.
- OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J. (2009): Twenty years after socialism: the transformation of Prague's inner structure. Studia Universitatis Babes-Bolyai, Sociologia, 54, č. 1, s. 9–30.
- ŘÍHA, J., STEFAN, O., VANČURA, J. (1956): Praha včerejška a zítřka. SNTL, Praha.
- SHEVKY, E., BELL, W. (1955): Social Area Analysis. Stanford University Press, Stanford.
- SÝKORA, L. (2001): Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace. In: Hampl, M. a kol.: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Univerzita Karlova v Praze, DemoArt, Praha, s. 127–166.
- URRLAB (2012): Webová stránka s aktualizovanou typologií a zonací. Urbánní a regionální laboratoř, Praha. Dostupné na www.natur.cuni.cz/urrlab
- VOTRUBEC, C. (1965): Praha – zeměpis velkoměsta. SPN, Praha.
- VRÁNA (1975), Sídelně zeměpisná struktura Prahy. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, 10, č. 1–2, s. 93–100.

ZDROJE DAT:

ČSÚ (2004): Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001. Praha, Český statistický úřad.

ČSÚ (2007): Registr sčítacích obvodů. Praha, Český statistický úřad.

Útvar rozvoje města – typologie (2001)

Koncept územního plánu (2009)